

GODINE PROTIVUREČNOG RAZVITKA

U periodu pritiska socijalističkih država na Jugoslaviju, KPJ i masovne političke organizacije nalazile su se u mobilnom stanju. Politički život u zemlji bio je pod njihovom potpunom kontrolom. Pokušaji građanskih snaga u zemlji i terorističkih emigrantskih grupa da obnove političku aktivnost pokazali su se bezuspešnim, iako su imali podršku najkonzervativnijih krugova na Zapadu. S neskrivenim zadovoljstvom su stare snage dočekale napad Informbiroa na KPJ 1948. One su očekivale raspad poretka, obnovu nekadašnjeg uređenja pod pritiskom Zapada, odnosno odstupanje „komunista“ od dotadašnje politike ili njeno osetno ublažavanje. Njihova očekivanja da se obnovi građansko društvo u Jugoslaviji nisu isključivala ni podršku socijalističkim državama da bi se oslobodile „jeretika“ u komunističkom pokretu. Ustaška emigracija je nameravala da napad socijalističkih zemalja iskoristi za podrivanje unutrašnjeg poretka ubacivanjem terorista u Jugoslaviju, ali je ova aktivnost presečena akcijom organa Uprave državne bezbednosti i podrškom naroda: ustaška grupa Ljuba Miloša i Božidara Kavrana je bila uhvaćena. Političke organizacije s KPJ na čelu nalazile su se u središtu borbe protiv propagande socijalističkih država i delatnosti pristalica Informbiroa u zemlji. Članice Informbiroa, naročito Mađarska, Rumunija, Albanija i Bugarska, nastojale su da među svojim manjinama u Jugoslaviji izazovu političko neraspoloženje i pokrenu ih na nacionalni otpor — ali uzaludno. Stav pripadnika nacionalnih manjina imao je izvor u opredeljenju Jugoslavije za antistaljinistički kurs. Sukobom 1948. mogle su se naslućivati perspektive emancipacije od *administrativnih metoda u vlastitoj zemlji* koje su ih mogle podsećati na sovjetsku politiku primenjivanu u tzv. zemljama narodne demokratije, koje su za njih — na osnovu delimične prakse u Jugoslaviji — bile neprihvatljive. Jugoslavi-

ja je svojom politikom u nacionalnom pitanju u toku narodno-oslobodilačkog rata, a i posle oslobođenja u periodu obnove i industrijalizacije, vezivala manjinsko stanovništvo za uspostavljeni sistem odnosa. Na vlasti u tzv. zemljama maticama nalazila su se najcrnja i najtvrđa staljinistička jezgra. Oblasti u kojima je živelo manjinsko stanovništvo nalazile su se uz same granice zemalja agresora i u njima se vodio pravi „mali rat“. Iz informbiroovskih zemalja ubacivan je propagandni materijal. Diverzanti i agenti su nailazili na granične jedinice, vojsku, organe UDB-e, uz podršku meštana, kao odbrambeni zid koji je sprečavao razlivanje propagande dalje u unutrašnjost zemlje, sasecajući namere ubačenih grupa informbiroovskih agentura. Situacija je bila vanredna i onemogućavala aktivnost „pete kolone“. U graničnom pojasu je bilo zabranjeno kretanje bez specijalnih propusnica, a režim nadzora pojačan. Mere kontrole UDB-e nisu mimoilazile ni rukovodstva, amortizujući mogućnost eventualnog pokazivanja solidarnosti sa politikom i subverzivnom aktivnošću iz susednih zemalja. Centralizovana UDB-a u rukovodećim organima nije imala pripadnike manjina. U tesnoj saradnji s masovnim političkim organizacijama, snage Uprave državne bezbednosti vodile su nepomirljivu borbu protiv pristalica Informbiroa i protiv stranih obaveštajnih službi u Jugoslaviji. Osujećivani su pokušaji stvaranja anti jugoslovenskih punktova u zemlji, ubacivanja agenata iz susednih država i prebegavanja jugoslovenskih građana preko granice.

Mada suočeno s posledicama ekonomske blokade koju je zaveo Informbiro, rukovodstvo KPJ nije odustalo od izvršavanja petogodišnjeg plana. Nastavljanjem socijalističke izgradnje Partija je pobijala informbiroovsku propagandu da će Jugoslaviju „progutati“ kapitalističke zemlje i da je nemoguće graditi I socijalizam bez pomoći SSSR-a. Odlukorrijsfarodne skupštine FNRJ izvršenje plana produženo je za jednu godinu (1947— I 1952). Drugi plenum CK KPJ januara 1949. revidirao je I ekonomsku politiku i postavio realnije planske ciljeve. Kritična ! situacija u kojoj se našla Jugoslavija 1948. otkrivala je slabosti . prvog petogodišnjeg plana privrednog razvitka: gradnju bez ekonomske računice, „široki front“ ulaganja i investicionih preterivanja. Dalja izgradnja usmerena je na dovršavanje ključnih objekata. Iz razloga vojne bezbednosti promenjena su mesta izgradnje više industrijskih preduzeća.

U novostvorenoj situaciji CK KPJ je započeo sužavanje investicione izgradnje, zatražio okretanje nacionalnim izvorima i pojačanu mobilizaciju svih ljudskih i materijalnih snaga zemlje. Naglašavao se značaj štednje, radne discipline, suzbijanja rasipništva i zloupotreba; podsticalo se takmičenje i prebacivanje planskih zadataka; isticala se vrednost usvajanja novih tehnoloških iskustava. Privredno naprezanje zemlje nateralo je građane na novo „stezanje kaiša“. Jednu od formi mobilizacije unutrašnjih novčanih sredstava predstavljali su narodni zajmovi petogodišnjeg plana razvitka narodne privrede. Prvi takav zajam, u iznosu od 3,5 milijardi dinara, vlada FNRJ je raspisala 3. juna 1948. pod parolama: „Istina mora pobediti“ i „Radom ćemo dokazati da Jugoslavija gradi socijalizam“. Drugi zajam, u visini od 3 milijarde dinara, raspisan je 1950. Sem prikupljanja znatnih novčanih sredstava, raspisivanjem ovih zajmova postizali su se i drugi političko-ekonomski rezultati: s jedne strane, milioni građana upisnika narodnih zajmova manifestovali su političku podršku vladi i njenoj politici odbrane nezavisnosti zemlje, a s druge je prikupljanje viška sredstava pomagalo uspostavljanju ravnoteže između ponude i potražnje, smanjujući pritisak na robne fondove.

Pored ekonomske blokade socijalističkih država, Jugoslaviju su u ovom kritičnom periodu pogodile i druge teškoće. Suše 1950. i 1952. uticale su na smanjivanje nacionalnog dohotka. Ratom u Koreji 1950. prouzročen je veliki skok cena na svetskom tržištu, koji je otežavao nabavku industrijskih uređaja i sirovina. Zaoštavanje međunarodne situacije i agresivni pritisak SSSR i drugih socijalističkih država na Jugoslaviju izazvali su značajno povećanje materijalnih rashoda u svrhu narodne odbrane.

Plan se izvršavao prvenstveno zahvaljujući naporu naroda i ogromnim žrtvama radnih ljudi. Od 1948. do 1950. članstvo Narodnog fronta Jugoslavije radilo je u brigadama na dovršavanju krupnih objekata — u rudarstvu, šumarstvu, građevinarstvu — kao i onih od lokalnog značaja. Omladinske radne brigade učestvovala su u izgradnji železare u Nikšiću, valjaonice bakra u Sevojnu, fabrike kablova u Svetozarevu, tekstilne fabrike u Novom Pazaru, fabrike magnezita u Kraljevu, tvornice parnih kotlova i hidrauličnih strojeva u Zagrebu, industrijskih objekata u Zenici, Varešu, Goraždu. U toku 1951. godine 86.000 omladinaca gradilo je železničku prugu Dobož —

Banjaluka. U izgradnji 54 druga objekta učestvovalo je 966.420 omladinaca i omladinki, a u lokalnim akcijama oko 500.000. Takmičenje je bilo trajni metod rada u proizvodnji i na gradilištima širom zemlje, naročito uzimajući maha u rudarstvu i šumskoj industriji. Kampanja prebacivanja planskih zadataka koristila se kao moralni i politički podstrek za još širu mobilizaciju radničke klase i radnih masa.

Uprkos ogromnom zalaganju i samopožrtvovanju radničke klase, planirana proizvodnja je u mnogim važnim granama znatno podbacivala usled delovanja više složenih uzroka, počev od ekonomske blokade socijalističkih država do velikih rashoda za narodnu odbranu, nerealnih planskih zadataka, nedostatka mašina, opadanja uvoza sirovina, koje je imalo za posledicu nedovoljno iskorišćavanje postojećih industrijskih kapaciteta. Zalaganje na radu i visok moral nisu mogli da nadoknade nestašicu sirovina i neodgovarajuću tehnologiju niti da dokraja savladaju druge objektivne prepreke. Ali iako planirana proizvodnja nije postizana, postepeno su se sagledavali rezultati i industrijalizacije. Od 1950. do 1952. sagrađeno je u Jugoslaviji i više velikih fabrika, hidrocentrala i drugih objekata, koji su predstavljali osnovu industrijalizacije: fabrika šamota u Aranđelovcu, čeličana u Guštanju, visoka peć u Sisku, Nova Trepča, hidrocentrale Vinodol, Slap Zete, Moste, termoelektrana Veliki Kostolac, dalekovod Kostolac — Svetozarevo itd. U saobraćaj je pušten moderni put Beograd — Zagreb, dug oko 400 km.

⁵ Ključna pitanja Jugoslavije, međunarodne veze, spoljna trgovina, reorganizacija aparata, pravac privrednog razvitka, kadrovi, otkup, naoružanje armije i vojna industrija, kolektivizacija, organizaciona pitanja, itd. i dalje su se rešavala na Politbirou CK KPJ. No, zanimljivo je da uvođenje radničkih saveta nije razmatralo na ovim sednicama 1949. godine, bar koliko se može videti iz postojećih zapisnika o radu ovog tela. Članovi Politbira su kooptirani u toku rata, ali i posle rata. Makedonija je tek 1948. na Prvom plenumu CK KPJ dobila svoga predstavnika u Politbirou CK KPJ, Lazara Koliševskog, kao kandidata ovog tela, koji je na ovu funkciju izabran na Petom kongresu KPJ, jula 1948. godine. Jednu od bitnih odlika ovih tela, Politbira i CK KPJ, čini to što nisu bila sastavljena po „nacionalnom ključu“. No, CK KPJ je počivao na principu nacionalnog predstavnništva, ali bez formalnog i strogog izbora po nacionalnim merilima i srazmere do tačke simetrije. Članovi ovih tela

nisu se birali kao predstavnici određene nacije. Do toga je po prvi put došlo na Osmom kongresu SKJ, 1964. godine. Na plenumima 1948–1953. dominirala je opštejugoslovenska politika, uz uvažavanje potreba ili specifičnosti pojedinih republika. Organizaciona struktura partije morala je, po Titu, biti jedinstvena.

Uvođenje oblasti 1949. značilo je u suštini jačanje centralizacije a ne decentralizacije. Prilikom uvođenja oblasti 1949. godine, Jugoslavija je ovako bila podeljena: Srbija – drinska oblast (Valjevo), šumadijska (Kragujevac), beogradska (Beograd), timočka (Zaječar), moravska (Niš), Hrvatska – zagrebačka oblast (Zagreb), slavonska (Osijek), karlovačka (Karlovac), Dalmacija (Split), oblast Istre i Hrvatskog primorja (Rijeka), Bosna i Hercegovina – banjalučka (Banjaluka), tuzlanska (Tuzla), sarajevska (Sarajevo), mostarska (Mostar), Makedonija – skopska oblast (Skoplje), štipska (Štip), bitoljska (Bitolj), Slovenija – primorska (Postojna), mariborska (Maribor), ljubljanska (Ljubljana). Ove oblasti su bile i neke društveno-ekonomske celine, sem „spojneg“ dela Slovenije (granične oblasti prema Italiji i Austriji). Jedino Crna Gora, kao prostorno mala i po broju stanovnika najmanja republika, nije podeljena na oblasti. Stvaranje oblasti je obrazloženo kao „stepenica između republika i sreza“. Zbog visokog stepena mobilizacije brojnih društvenih, političkih i ekonomskih efekti-va trebalo je sve poslove zadržati u rukama Partije. Na Drugom plenumu CK KPJ januara 1949, Kardelj izričito kaže da se sa tolikom „mašinerijom“ (misli na srezove) ne može rukovoditi iz jednog centra. Jedini protivnik ove podele je bio Miha Marinko, smatrajući to vraćanjem „na stare kneževine“ (Kranjsku, Korušku . . .). Po njemu je postojala opasnost da oblasni komiteti postanu jači od Centralnog komiteta, ali mu je Tito uzvratio da do toga ne može doći. Marinko je strahovao od decentralizacije, iako je uspostavljanjem još jedne administrativno-birokratske stepenice CK KPJ olakšavao nadzor i rukovođenje centralnim komitetima republika. Ova podela je bila privremena, označavajući viši stepen centralizacije jugoslovenskog društva.

Januara 1949, stvoren je Organizacioni biro CK KPJ, izabran na predlog Politbiroa, a sastavljen od ljudi koji su pokrivali odgovarajuće sektore. Činili su ga: Tito, Kardelj, Dilas, Ranković, Gošnjak, Vukmanović, B. Nešković, Veljko

Zeković, V. Vlahović, O. Karabegović, Krsto Popivoda, Đuro Salaj, Petar Stambolić, Vida Tomšič. Ovakvim sastavom „pokriveni“ su: vojska, vlast, spoljni poslovi, ideologija, kadrovska problematika, kontrolna komisija, Sindikat, Narodni front, organizacija žena. U tom telu je na najefikasniji način bila usredsređena mogućnost uvida, intervencije i pokretanja inicijative, jer su svi organi i organizacije bile zastupljene u njemu.

Republička rukovodstva su do 1948. radila bez plenuma i sekretarijata. Na Drugom plenumu CK KPJ zaključeno je da se obrazuju sekretarijati. Veze između CK KPJ i ostalih rukovodstava održavane su preko Politbiroa CK KPJ, internih partijskih tela CK KPJ (organizaciono-instruktorskog, agitaciono-propagandnog, kadrovske), Kontrolne komisije CK KPJ, a i povremenih sastanaka CK KPJ (Politbiroa) sa biroima republičkih partijskih rukovodstava. Na kraju 1948. održani su i osnivački kongresi KP Crne Gore i KP Bosne i Hercegovine, čime je reorganizacija KPJ na principima formulisanim na Četvrtoj zemaljskoj konferenciji bila završena.

Broj članova KPJ iznosio je januara 1949. godine 480.684. Taj broj je po republikama izgledao ovako: Srbija — 167.025, Hrvatska — 85.369, Slovenija — 10.745, Makedonija — 27.074, Crna Gora — 16.214, Bosna i Hercegovina — 52.014, Jugoslovenska armija — 94.353.

Porast partijske organizacije u aprilu 1948. je iznosio 8,98%, u junu 64,19%, u decembru 69,36%, što prema Aleksandru Rankoviću znači „da se partijska organizacija povećala od 285.147 na 482.938 — za 197.791“.

Analiza ove tabele pokazuje da su sektaška ograničenja za prijem u KPJ iz vremena rata nestala. Ublaženi su i veliki zahtevi koji su se postavljali pred komuniste posle rata. Sada je u partiju masovnije primano (kandidati, članovi SKOJ-a koji se stopio sa NOJ, omladinci i drugi građani). Zadržana su i dalje osnovna merila kadrovske partije. Polovinom 1948. u pitanju je dvostruko veća partija (s kandidatima) nego s početka iste godine (258.923). Umesto da se osipa i smanjuje, ona se uvećavala. Nova ideologija se suočavala sa kadrovima niskog obrazovanja, egalitarne filozofije, naviknutih na direktivni stil rada. KPJ se daleko više proširivala nego što se iz nje osipalo članstvo. Podaci govore o velikom broju komunista koji su otpali u vreme pritiska Informbiroa. Među njima se nalazio povećani broj boračkih kadrova i ubeđenih komunista, koji su

podlegli indoktrinaciji i dogmatskim viđenjima sukoba, i koji nisu mogli da se snađu u velikom istorijskom preokretu. Čak i deo komunista koji se izjašnjavao za novu politiku samoupravljanja nije ovu razumeo, i strahovao je od novina; plašio se dezorganizacije, napuštanja komunističkog kursa i restauracije građanskog društva. Američki izvori iz toga vremena govore da je maršal Tito u kontaktima sa američkim političarima, diplomatama i poslovnim ljudima isticao ova strahovanja. Deo starih kadrova je verbalno prihvatao nove inicijative i na njihovom izvršenju izgarao, ali su se teško oslobađali balasta starog sindroma komunista. U partiju je tada prodrila i velika službenička masa koja će izmeniti njenu socijalnu strukturu. Otpao je i deo srednjih seljačkih slojeva, „saveznika“ partije u narodno-oslobodilačkom ratu i revoluciji, koji nisu hteli da slede put socijalističke izgradnje na selu, ili jednostavno nisu mogli da podnose kolektivizaciju, otkup, prinudne mere, zanemarivanje srpskih krajeva.

Partija će narednih godina izgubiti uporište na selu, koje je sve manje značilo u socijalističkoj izgradnji, čim su prošli kritični trenuci akutnih zaoštavanja pitanja ishrane, i došlo do prenošenja težišta dokraja na transformaciju agrarne zemlje u industrijsku. Pomeranja stanovništva su vršena prema gradovima u kojima su nicali nove industrije.

O visokom stepenu centralizacije i birokratizacije rukovodeće partijske strukture u vreme pritiska IB-a govori nomenklatura CK KPJ koju je na Drugom plenumu CK KPJ, januara 1949, predložio Aleksandar Ranković. Imala je da posluži kao osnova rada u svim upravama i odeljenjima za kadrove. „Po tom sistemu“, prema Rankoviću, „svako partijsko rukovodstvo imaće određen broj rukovodećeg kadra u partijskim rukovodstvima, državnom aparatu i privredi, kao i visoko kvalifikovanih stručnjaka — partijaca i nepartijaca, koje će voditi na svojoj nomenklaturi, proučavati ih, pratiti i pomagati njihov razvoj i donositi odluke o postavljanju na dužnost, odnosno smenjivanju sa dužnosti.“ Nomenklatura CK KPJ obuhvatala je ukupno oko 9.000 dužnosti.

Zaokupljeno borbom za očuvanje nezavisnosti zemlje i pronalaženje puteva dalje socijalističke izgradnje, rukovodstvo KPJ se posle sukoba s Informbiroom našlo i pred složenim teorijsko-političkim pitanjima razvoja socijalizma u Jugoslaviji. Sukob 1948. i jugoslovenska praksa izgradnje socijalizma

otvarali su niz novih ideološko-teorijskih i praktično-političkih problema, koji su tražili odgovor. U teoriji i praksi počela su dji se postavljaju pitanja o karakteru svojine u socijalizmu (državna ili društvena) i društveno-ekonomskih odnosa uopšte, oduj miranju države posle osvajanja političke vlasti od radničke klase; o ulozi države u rukovođenju privredom, o planiranju u socijalizmu, suštini proleterskog internacionalizma i odnosima među socijalističkim državama; o stavu prema nacionalnooslobodilačkim i drugim revolucionarnim pokretima; o ulozi subjektivnog političkog faktora i, uopšte, političkoj organizaciji društva prelaznog perioda. Odgovori na ova i druga pitanja nisu mogli da se nađu preko noći. Staljinizam je svojim dogmatizmom zadugo umrtvio stvaralačka traženja. Revizija starih rešenja odvijala se uporedo s načelnom negacijom i kritikom najizrazitijih staljinističkih pogleda u oblasti državne organizacije, rukovođenja privredom, partijske organizacije, kulturnog stvaranja. Ovaj proces prevazilaženja starog i uvođenja novog kontradiktoran je i vezan za savlađivanje otpora, nerazumevanja i teškoća. Stare ideje bile su duboko ukorenjene u svesti ljudi.

Rukovodeće snage jugoslovenskog društva započele su borbu za socijalističku demokratiju u teškim uslovima: pod žestokim pritiskom Informbiroa, u kritičnoj međunarodnoj situaciji, sred blokovskih sukoba, koji su dostigli vrhunac u korejskom ratu. Državna svojina predstavljala je dominantan oblik svojinskog odnosa. Sve snage u zemlji bile su prenapregnute radi izvršenja petogodišnjeg plana. Nerazvijena ekonomika uslovljavala je nizak nivo proizvodnje. Demokratske tradicije u zemlji nisu imale dublji koren. Kulturna zaostalost, kao posledica materijalne nerazvijenosti i politike predratnih režima, dostizala je u nekim krajevima zemlje porazan nivo.

Socijalna struktura Jugoslavije menjala se prvih posleratnih godina, ali je u njoj i dalje preovlašivalo seljaštvo. Stare klase su poražene u ratu, eksproprisane, prilagođene izmenjenim prilikama, pretopljene u Narodnom frontu ili izgubljene u neizvesnostima političke emigracije posle drugog svetskog rata. Sa sela su pritali u gradove — u fabrike, na velika gradilišta — budući industrijski radnici, preko noći osposobljavani na tečajevima za tesare, zidare, varioce, livce, mašinate i druge pozive. Mlađi seljaci (za razliku od starijih, koji se nisu rado odvajali od svojih njiva) činili su, mobilisani u brigadama

Narodnog fronta, glavninu novih industrijskih radnika. Oposobljavajući se da rukuju strojevima, dojučerašnji seljaci su se učili pismenosti, osvajali prva kulturna znanja, sticali osnovna iskustva u oblasti organizacije i upravljanja proizvodnjom. Sa snaženjem centralizma i proširivanjem sfere administrativne intervencije rastao je činovnički aparat u državnoj upravi i privredi, kako na saveznom, tako i na republičkim i lokalnim nivoima. U periodu administrativnog rukovođenja privredom razgranjavali su se i profesionalizovali aparati društveno-političkih organizacija.

Unutrašnji razvitak posle sukoba s Informbiroom tekao je u znaku protivurečnih traženja novih puteva. Godina 1949. predstavlja prelomnu godinu u razvitku socijalističke Jugoslavije, ali i godinu nabijenu kontradiktornim procesima. Stiglo se do granice kada više nije moglo po starom, a trebalo je pronaći nova rešenja i za njih se izboriti u najsloženijim unutrašnjim i međunarodnim okolnostima. KPJ je od defanzive prešla u ofanzivu; izdržala je staljinistički nalet i krenula u novom pravcu; shvatila je, u najkritičnijem času, da se može opstati samo uz otpor i aktivan program a ne uz slepo povlađivanje Staljinovoj dogmi. Dok je zaklinjanje na vernost Staljinu, slanje telegrama, postavljanje obaveze na petom kongresu da se pronađe rešenje između dveju partija, kopiranje sovjetskog statuta, itd. moglo biti taktička varka vrha da se dobije u vremenu i otkloni mogućnost unutrašnje diverzije u okviru strategije nezavisnosti, dotle se od proleća 1949. prešlo na dalekosežne planove preobražaja socijalizma u demokratskom pravcu, obezbeđivanja jedinstva u složenoj sredini, oslobađanja misli od naslaga staljinističke dogmatike. No, preovlađivanje gledišta o dobijanju predaha i nalaženja odbrambenih rešenja, sazrevanju novih koncepcija, hipoteze iz istraživanja ne isključuju i dogmatske otpore u vlastitoj partiji, mučni proces ideološkog otrežnjavanja, saznavanje novih perspektiva. Ovaj protivurečni proces može se u fenomenološko-događajnoj sferi pratiti preko pokušaja rehabilitacije Narodnog fronta kao opštepolutičke organizacije koja se sve više pretvarala u privezak administrativnog i partijskog aparata; srastanja partije i države (realna i personalna unija); sazrevanja samoupravne koncepcije polovinom 1949. na neformalnim sastancima Kardelja, Đilasa, Kidriča, Tita i drugih rukovodećih ljudi (o čemu nema za sada druge dokumen-

tacije), što će dovesti do eksperimentalnog uvođenja radničkih saveta krajem 1949. godine. Zakonom o narodnim odborima 1949, neznatno je pojačana materijalna osnovica narodnih odbora, kao ugaonog kamena sistema vlasti; Treći plenum krajem 1949. godine, doveo je do radikalnih promena u oblasti školstva, kulture i ideologije. Nasuprot ovim procesima ili istovremeno s njima, tekli su sasvim obratni procesi dalje, maksimalne birokratizacije i administrativnih mera: kolektivizacija, zaoštavanje otkupa, formalno dobrovoljna mobilizacija radne snage (u suštini prinudna, jer je trebalo obezbediti radnike u rudnicima i na šumskim manipulacijama radi izvoza sirovina na Zapad, a na drugoj strani naći radnu snagu za dovršavanje ključnih objekata industrijalizacije, kada je fenomen fluktuacije radne snage i te kako zabrinjavao). Birokratizacija se nastavljala stvaranjem oblasnih odbora, profesionalizacijom partijskog aparata, nagomilavanjem administrativnog osoblja (planera, evidentičara, statističara, činovnika i raznih drugih „mastiljara“). Borba s IB-om se nastavljala u ime socijalističke demokratije i nezavisnosti zemlje, ali je sprovedena i administrativnim, kaznenim metodama i pritiskom UDB-e.

Kroz protivurečnosti izgrađivao se novi tip društvene organizacije. Zemlja se branila od napada i spolja i iznutra. Jugoslavija je četrdeset osmu dočekala potpuno usamljena, kao i 1941. godinu, no s tom razlikom što je tada imala otvor prema Grčkoj koji je sada nedostajao i platonske saveznike u Velikoj Britaniji i SAD, a neposredno uoči aprilskog rata i u SSSR-u. Sada se nalazila u punoj dinamici realizacije prenategnutog i megalomanski zamišljenog plana industrijalizacije. Velike zapadne sile podsticale su i druge zemlje u svom domenu da ne posluju sa Jugoslavijom. Usvojene dogme teško su se odbacivale, iako će ih razarati novo iskustvo. Ljudi su se izjašnjavali protiv Staljina zbog grubosti napada, niskog pseudoideološkog nivoa argumentacije, činjenice da je „hozjajin“ potcenio osobenu revoluciju drugog svetskog rata; borci i građani su ošetili da su domovina i njena sloboda u opasnosti.

Defanziva KPJ trajala je do polovine 1949, kada su rukovodeće jugoslovenske snage počele ofanzivnije da nastupaju. Posle objavljivanja Rezolucije Informbiroa odlučno su odbacivane optužbe komunističkih partija i ukazivano je na falsifikovanje istorije i jugoslovenske stvarnosti, kao i na nemoralan sadržaj tih optužbi, ali je, istovremeno, naglašavano sovjetsko iskustvo

u izgradnji socijalizma. Teorijski organ CK KPJ *Komunist* pisao je januara 1949. da „svako izučavanje zakonitosti socijalističke izgradnje treba da polazi od izučavanja konkretnih društvenih odnosa u Sovjetskom Savezu“.

U partijskoj publicistici pojavili su se dublji kritički osvrti na odnose između socijalističkih zemalja, iskustvo narodnooslobodilačke borbe, nacionalno pitanje. Marta 1949. Milentije Popović je u *Komunistu* dao analizu ekonomskih odnosa između socijalističkih zemalja, mešovitih društava, razmene po svetskim cenama, vidova diskriminacije i eksploatacije; Koča Popović je u istom organu osvetlio osobenosti oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije, ukazujući na sve ono značajno i novo što je ovaj doneo u zajedničkoj borbi za slobodu i nezavisnost, kao i na odlučujuću ulogu Partije u njemu; Lazar Koliševski razgolitio je aprila 1949. parolu o nezavisnoj makedonskoj državi u okviru balkanske federacije, parolu koja je, slično stavu BRP (k) iz 1943, podsticala nacionalizam i separatizam u NR Makedoniji. Članak Maksa Baće „O nekim pitanjima kritike i samokritike u SSSR-u“, takođe objavljen u *Komunistu* 1949. označio je početak kritičkog raščlanjivanja staljinističke ideologije.

Iako za socijalistički preobražaj sela na bazi podruštvljavanja poljoprivrede nisu postojali agrotehnički uslovi, Drugi plenum CK KPJ doneo je zaključak da se težište baci na stvaranje seljačkih radnih zadruga. Ovaj skup je istakao nužnost jačanja partijskog aparata pri svim rukovodstvima, a posebno organa za agitaciju i propagandu i za kadrovsku politiku. Plenum je zaoštrio i pitanje partijske kontrole nad radom državnih organa. Tražilo se tešnje usaglašavanje rada partijskih i državnih organa u privredi i na drugim područjima. Odlučeno je da se obrazuju oblasni narodni odbori, čime se povećavao administrativni aparat. Sukobljena s brojnim političkim i privrednim teškoćama, KPJ je izlaz iz naraslih unutrašnjih nevolja tražila u administrativnom sistemu, intervenciji partijskog aparata i profesionalizmu u partijskom radu.

Jugoslavija je krenula u preobražaj sela pri krajnje niskoj agrotehničkoj osnovici: zemlja je tada imala svega 6.500 traktora. KPJ je definisala zadatke svoje politike na selu: prvo, likvidirati ostatke kapitalizma; drugo, sprovesti prehrambenu politiku; treće, pojačati tempo socijalističkog preobražaja sela. Ovo pitanje nije naučno ispitano, ali najveći deo pisaca iznosi

mišljenje da je na taj radikalni zaokret uticao napad IB-a. Rezolucija IB je, naime napadala politiku KPJ zbog koncentracije kulaka na selu, i zbog zapostavljanja klasne diferencijacije na selu, podsećajući da sitno individualno gazdinstvo rađa kapitalizam. Nemamo razloga da se ne složimo sa pomenutim mišljenjem jer je napad IB-a bio neposredni uzrok, ali uz napomenu da je KPJ predviđala uklanjanje kulaka i pre krize sa IB-om, jačanjem socijalističkog i zadrugnog sektora na selu, ali bez forsiranog stvaranja seljačkih radnih zadruga. Godine 1947, u celoj Jugoslaviji je bilo 808 SRZ, 1948. bilo ih je 1.318, a krajem 1949, posle naleta kolektivizacije, 6.625.

U ukupnom razvoju privrede poljoprivreda je i dalje vidno zaostajala. Primitivna tehnika usitnjenih seljačkih gazdinstava nije mogla da osigura veće prinose. Ishrana vojske i gradskog stanovništva, koje se industrijalizacijom osetno uvećavalo, i snabdevanje industrije sirovinama zahevali su da Jugoslavija uvozi žito. Administrativni sistem otkupa i planova setve još više je smanjivao oskudne prinose u poljoprivredi. Drugi plenum CK KPJ, održan 28, 29. i 30. januara 1949, dao je direktivu za bržu kolektivizaciju sela stvaranjem seljačkih radnih zadruga.

Zbog drukčijih prilika na jugoslovenskom selu i diferencijacije kategorija seoskog stanovništva, ova mera se razlikovala od sovjetske politike krajem i početkom 30-ih godina. Bitna razlika, međutim, ogleda se u tome što je sovjetska forsirana kolektivizacija sprovedena eksproprijacijom individualnog seljaka na nacionaliziranoj zemlji, i to dokraja i po cenu fizičkog savlađivanja otpora i dezorganizacije poljoprivredne proizvodnje od koje se Sovjetski Savez dugo nije mogao oporaviti. Tito je na Trećem plenumu decembra 1949. isticao da mi ne želimo ponavljati sovjetski put, jer njima i danas stoje sela kao u doba „cara Nikolaja“.

Treći kongres Narodnog fronta Jugoslavije (10–12. aprila 1949) dao je početne podsticaje za rehabilitaciju Fronta kao političke organizacije. U Programskoj deklaraciji NFJ zahtevalo se razvijanje „živog političkog rada u narodnim masama“, „svestrano razvijanje delatnosti narodnih masa za socijalističku izgradnju zemlje“ i „razvijanje svestranog učešća narodnih masa u radu organa narodne vlasti, razvijanje kritike i kontrole radnih masa nad radom državnih organa“. No ranija shvatanja o ulozi te organizacije ponovo su potvrđena. Pred njom su se

nalazila dva osnovna zadatka: izvršenje petogodišnjeg plana i borba za nove odnose na selu, tj. kolektivizacija. Kao i KPJ, Narodni front Jugoslavije znatno je povećao svoj aparat.

Govoreći pred Narodnom skupštinom maja 1949. o Predlogu zakona o narodnim odborima, Edvard Kardelj je naglašavao značaj razvitka socijalističke demokratije u smislu veće „narodne samouprave“. Polovinom iste godine održano je savetovanje o lokalnoj privredi, na kome je podvučeno da je proširivanje privrednih ovlašćenja narodnih odbora neophodno.

Treći plenum CK KPJ, održan krajem 1949. godine, formulisao je neke ideje koje su nagoveštavale nova shvatanja o putevima i metodama socijalističke izgradnje u Jugoslaviji. Upozoreno je na kršenje principa dobrovoljnosti pri osnivanju seljačkih radnih zadruga, uz preporuku da se one iznutra učvršćuju, a ne brojčano povećavaju. U vezi s problemima školstva istaknuto je da je cilj obrazovanja i vaspitanja stvaranje svestrano odgojenog slobodnog graditelja socijalizma. Zatraženo je da se komunisti založe za „vaspitavanje slobodnih, socijalističkih ljudi, ljudi koji smjelo i odvažno misle i rade, koji su široki i raznovrsni u shvatanjima, a ne ljudi čiji će umovi biti potišteni“. Istupljeno je protiv pretvaranja prosvetnih radnika u „činovnike za prosvjetu“, protiv ukalupljivanja i tipiziranja obrazovanja. Ukazano je na potrebu produžavanja tradicija borbe za demokratsku i naprednu školu. CK KPJ se zalagao za debirokratizaciju i decentralizaciju rukovođenja prosvetom i kulturom. Tražilo se smanjivanje glomaznog aparata u savez-nim i republičkim organima, odnosno razvijanje inicijative lokalnih organa vlasti i prosvetnih i kulturnih ustanova.

Zaostalost u oblasti kulture KPJ je savladivala demokratizacijom, odnosno proširivanjem kruga korisnika kulturnih dobara, razvijanjem mreže kulturnih ustanova, borbom za nacionalnu ranopravnost. Prvi podsticaji u tom pravcu dati su neposredno posle oslobođenja, kao rezultat revolucionarnih tekovina. Za kulturu i prosvetu obezbeđivana su veća materijalna sredstva, osnivane nove ustanove (domovi kulture, narodni univerziteti, pozorišta, kulturna društva, škole, fakulteti), stvaran nov kadar. Nastavljene su masovne kampanje radi suzbijanja nepismenosti. Prvi kongres prosvetnih radnika 1946. doneo je odluku da se za ovu akciju mobilise sav raspoloživi kadar. Nezavisno od ostvarenih rezultata, optimističke prognoze o savlađivanju nepismenosti sudarale su se u Stvarnosti s

podacima o novoj vojsci ljudi i žena koja je napuštala tečajeve za opismenjavanje ili ih nije ni pohađala, kao i o deci koja su ostajala van škole.

Rukovodeći ljudi KPJ nisu imali nimalo iluzija o karakteru informbiroovskog pritiska na KPJ i Jugoslaviju.

Đilas je još januara 1949. govorio za kampanju IB-a da joj je po „nakaznosti, lažljivosti, bezbočnosti i bezobzirnosti teško naći ravne“.

Napad IB-a na KPJ Tito je maja 1952. ocenjivao kao „mučki“. Na petom plenumu KP 1952. on govori o „izdaji Sovjetskog Saveza“ i „izdaji revolucionarne ideje od strane najveće Partije“.

Bilo je kadrova koji su nove mere tretirali kao liberalne, ali i drugih koji su smatrali da se izvode pod diktatom spolja, to jest iz SAD.

Kidrič je januara 1949. istupao da se prema teškoćama borbeno postavlja; da treba ukloniti stare „kliše i formule“ i podgrejavati „patriotizam u borbi za izgradnju socijalističke domovine“. „Suvoparni doktrinari“ su izmišljali „teorije“ koje je trebalo suzbiti: da je glavno boriti se protiv imperijalizma a da je sve drugo sporedno, da je Jugoslavija izolovana od demokratskog bloka, bez obzira da li su komunisti krivi ili nisu a deo je video samo broj i silu a zanemarivao istinu. Đilas je dodavao da protivnici vide u Jugoslaviji „mrtvi komad zemlje“ a ne revolucionarni pokret koji se bori za neke ideje. Dogmate koje su izražavale rezerve, sumnje, rovarile ili napadale imale su „ledeni mozak“, „bez mrvice duše“; nazivao je ove dogmatizirane intelektualce „Klimima Samginima“ u novim uslovima, to jest praznim i lažljivim, odnarođenim, koji samo posmatraju svet kako se odnosi prema njima. Đilas je mislio da se borba mora voditi protiv dvostrukog protivnika. Jedan od njih je bio informbiroovski talas negacije samostalnosti na koji je Partija odgovorila borbom za socijalističku izgradnju ispreplitanu sa pravilnim rešenjem odnosa među socijalističkim zemljama i borbom protiv „klevetničkih metoda“. „Razgoliti“ ovu pojavu i otkriti njenu suštinu, Đilas je smatrao jednim od „najznačajnijih svjetskih istorijskih događaja“, jer se radilo o sukobu unutar socijalističkog sveta. Drugi protivnik nije bio samo svesni, klasni protivnik već „mrak stoljeća“, pod kojim je podrazumevao zaostalost, nekulturu, primitivizam, neznanje, sujeverje, rđave navike. Šef agitaciono-propagandnog centra izražavao je

i u događajima 1949. nezadovoljstvo intelektualcima. „Po pravilu“, kaže, iskustva sa „dovitljivim“, „pametnim intelektualcima“ koji imaju smisla „za agitaciono-propagandni rad, a nijesu do kraja odani Partiji — veoma su žalosna“.

Opređeljivanje za socijalističku demokratiju bilo je određeno nizom razloga, koje su rukovodeći ljudi KPJ objašnjavali na isti ili srodan način, već zavisno iz kojeg su ugla posmatrali uzroke nasilja zaštitnog aparata, perspektivu razvitka, poreklo deformacija, usklađivanje početnih formi samoupravljanja sa ulogom pojedinaca u upravljanju društvom. Generalni sekretar KPJ, J. B. Tito, smatrao je da je politika u toku dužna da raščisti s ostacima iz sovjetske prakse, to jest prakse SKP (b) i Informbiroa, jer su ostaci takve prakse onemogućavali slobodnu raspravu građana. Sa velikim „historijskim zadatkom“ odbrane marksizma-lenjinizma od revizionističkih pokušaja Partija je — po Titu — bila dužna da razvija socijalističku demokratiju. Ova alternativa bila je jedno od najsnažnijih oružja u sukobu sa birokratskom praksom socijalističkih zemalja. Borba sa platforme državne svojine, vladavine birokratskog centralizma i ideoloških projekcija birokratskih snaga u međunarodnim razmerama nije davala nikakvu šansu Jugoslaviji u odbrani nezavisnosti i oživotvorenju prava na samostalan razvitak socijalizma. Za Aleksandra Rankovića, nosioca referata o zakonitosti na Četvrtom plenumu, sudstvo je kao „instrument jednostrane primene“, često primenjivano pogrešno prema „poštenim građanima“. Težište njegovog razmišljanja i analize zakonitosti svodilo se na to da je prenošenjem funkcije države na neposredne „narodne organe“, neizbežno rasla „samostalnost građana o vrednosti njihove lične slobode i njihovih ljudskih prava, o ulozi građanina pojedinca u upravljanju društvenim životom“. I dalje: „Jačanje svesti građana ne može se izdvojiti od jačanja njihove svesti o njihovim ličnim pravima i ličnoj slobodi.“ Ciljevi nove politike jasno su definisani: prvo, učvršćenje mesta pravosuđa u državnom uređenju i proširivanje izvesnih njegovih ovlašćenja u pravcu jačanja zaštite prava građana i zakonitosti; drugo, učvršćenje zakonitosti i odlučno suzbijanje pojava svake samovolje i nezakonitih postupaka, bilo od koga i u ma kom obliku dolazili.

Dve masovne pojave, „informbirovština“ i otpori na selu kolektivizaciji i otkupu, sačinjavale su tih godina bitne objekte za intervenciju represivnih i pravosudnih organa. Novom

partijskom politikom nije se oblažavala oštrica te borbe, ali se kanalisala u pravcu poštovanja zakonskih normi i formi. Ranković izričito kaže da je borba partije „protiv starih porobljivača i hegemonista i protiv stvaranja nove pete kolone od domaćih izdajnika i najamnika” ojačala budnost sudova i borbu za „pravilnu i doslednu primenu naših zakona, za čuvanje naše nacionalne nezavisnosti i naše socijalističke demokratije”.

U dokumentima ovog plenuma, a i u drugim partijskim i državnim izvorima koje znamo, nema ni pomena o Golom otoku. Desetine romana i pripovedaka kao da su plod čiste imaginacije umetnika. Tek na strani 514. zbornika stenografskih izvora plenuma pada u oči jedna asocijacija Aleksandra Rankovića, koja upućuje na postojanje takvog logora, iako ga on ne pominje pojedinačno već govori u množini o „zatvorima”. Rankovićevim rečima, „zatvori u kojima se nalaze osuđenici (nije, dakle, ni reč o zatvorenicima — pripadnicima IB isključivo) nisu nikakvi logori smrti, već radilišta socijalističke izgradnje, gde je i zatvorenicima pored korisnog fizičkog rada omogućen i kulturno-prosvetni život”. Ne znamo ni danas, 35 godina posle događaja, ko je inspirisao metod kažnjavanja koji se primenjivao na Golom otoku. Sasvim je slučajno da je jedan kraljevski general (pod str. pov.) u svojstvu načelnika Generalštaba Kraljevine Jugoslavije, Dušan Simović, uoči rata namenjavao, prenoseći u suštini prvobitnu ideju Antona Korošca, koju je prihvatio Milan Stojadinović, komunistima i drugim antidržavnim snagama sklanjanje na usamljena jadranska ostrva, shodno, kako on kaže, praksi nekih drugih velikih zemalja (ne misleći isključivo na SSSR). Gledajući na ovu sugestiju kao strogo tajnu, na dnu dokumenta je zabeležio da se može učiniti javnim tek 1948. godine. „. . . Zato je potrebno, dok traje ratni zaplet i nesređene političke prilike u svetu i (radi) uspostavljanja mira, a po ugledu na ostale velike države (Francusku — Italiju — Nemačku — Rusiju), zavesti i kod nas koncentracione logore za sva takva lica. Za obrazovanje ovih logora vrlo zgodno mogu da nam posluže naša mala i slabo naseljena dalmatinska ostrva (kao na pr. Žirje, Mulat, Kaprije), koja su izolovana od kopna. Burna vremena, u interesu Otadžbine, zahtevaju ove izuzetne i preventivne mere.”) Ovom slučajnošću, jasno, ne mislimo da je poreklo ovog ostrvskog režima, po zlu zapamćenog, u vremenu kada je odbrana zemlje bila

svetinja i najpreča dužnost svakog građanina, vezano za generala Dušana Simovića, jer su postojala znanja o daleko savršenijim sredstvima lomljenja ljudi u vreme carske Rusije i staljinskih logora. Čak i Svetozar Vukmanović u svojim poznatim memoarima iz 1971. *Revolucija koja teče*, knj. II, kaže da nije znao za postojanje ove jadranske kaznionice za mrvljenje ljudi i monstruozno preobražavanje ličnosti. Bivši oficir UDB-e Slobodan Krstić („Uča“) izjavio je početkom 1988. da mu je Aleksandar Ranković naredio da preuzme radove na Golom otoku, predviđenom za logor, jer su zatvori puni pripadnika IB. Ostrvo je u prvom svetskom ratu inače služilo za smeštaj ruskih zarobljenika koji su na njemu masovno umirali. Goli otok je August Augustinčić spominjao Ivanu (Stevi) Krajačiću kao mesto bogato kvalitetnim mermerom. Istoričarima ostaje da dokumentovano utvrde ko je, u kojim okolnostima i sa kakvim ciljem doneo odluku o osnivanju ostrvskih mučilišta.

Tada primenjeno prepariranje ličnosti bilo je u potpunoj suprotnosti s velikim idealima KPJ vezanim za emancipaciju ličnosti, socijalističku demokratiju i odbranu nezavisnosti. Izolaciju i neutralisanje aktivnih pripadnika IB-a, niko ne može dovoditi u pitanje ni posle toliko vremena. Jer, sa strane napadača, radilo se o najgrubljem pritisku koji se mogao zamisliti, pritisku bez milosti, obzira i poštovanja, bez najelegantarnijih pravila ponašanja prema suverenoj zemlji; težnja je bila jasno lansirana: da se zakoniti poredak sruši uz pomoć građanskog rata ako je potrebno, s korišćenjem snaga iznutra; problematična ideološka razmimoilaženja preneti su na državni plan, suprotno normama i običajima međunarodnog prava i diplomatskog ponašanja; državni pritisak pratila je monstruozna propaganda, puna falsifikata i primitivnih insinucija; nepoštujući suverenitet Jugoslavije, socijalističke zemlje su radile na podrivanju sistema iznutra, potpomagale državni terorizam, išle na međunarodnu izolaciju Jugoslavije; protiv Jugoslavije korišćena su sva sredstva psihološkog rata.

Na unutrašnjem planu došlo je do rascepa u partiji, prvi put posle 1937. godine. Jedinostveni, monolitni organizam povijao se pod pritiscima kolebljivih, nesigurnih ljudi koji su se pitali šta znači taj sovjetski pritisak, i nije li KPJ pre naglila ili preterala u svojoj odbrani. Napadu je 1948. bilo izloženo jezgro rukovodeće snage koje je potpuno kontrolisalo sve ustanove, službe i državne punktove, celokupni državni, politički, ekonomski

i kulturni život. Odlučni trenutak nije trpeo u ime komunističkih principa i sutrašnje istorije unutrašnje sumnje, grčenja, nedoumice, politička prebiranja u sebi o društvu. Ali, na drugoj strani, radilo se o indoktrinaciji Staljinom, SSSR-om, SKP(b), sovjetskim poretkom, koja je trajala u KPJ bez prekida od njenog pristupa Kominterni 1919. godine. U nekim nacionalnim sredinama, tradicionalni ruski faktor delovao je u preobraženom obliku prihvatanja svega sovjetskog kao „ruskog“, „slovenskog“. Internacionalistički trans i stvoreni imperativ integracije socijalističkih snaga pred rastućom imperijalističkom agresijom, zbunjivali su duhove. Iako nije bilo Kominterne, disciplina iz njenog vremena je živela u svesti dela starijih komunista.

Partija je izdržala strahoviti udar spolja i podele iznutra i ostala jedinstvena, uskoro i brojno uvećana, ali i suočena sa otpadanjem dela kadrova. Deo pripadnika IB-a poticao je iz rukovodstva; bilo je komandanata i komesara, ljudi koji su radili u najpoverljivijim službama (UDB-i, diplomatskim predstavništvima, armiji, itd.). Na ovom plenumu izneto je da je do juna 1951. uhapšeno 8.403 lica zbog neprijateljskog rada na liniji IB-a. Kaže se da su ta lica osuđena po administrativnom postupku na tzv. društveno-koristan rad. Od broja uhapšenih pušteno je na slobodu 3.718 lica, od kojih je ponovo uhapšen 1,2% zbog neprijateljskog rada posle puštanja. No, tek pre koju godinu objavljeno je da se za Rezoluciju IB-a izjasnilo 55.348 člana KPJ među kojima je bilo nosilaca Partizanske spomenice, aktivnih pripadnika JNA, pripadnika organa unutrašnjih poslova, članova raznih tela i rukovodstava KPJ i funkcionera i članova skupština i njihovih tela.

Pripadnici IB nisu prihvatili razlaz sa „Rusijom“, živeli su u uverenju da je ona „svemoćna“, a njen vođa Staljin „nepogrešiv“. Jedan od pripadnika grupe anketiran od Branislava Kovačevića, kaže: „Kako da čovjek preko noći promijeni mišljenje kada je 1941. godine pošao na ustanak zbog Rusa“ Sekretar sreskog komiteta Bjelo Polje Bulatović odmetnuo se neposredno po smenjivanju sa funkcije. Uživao je u narodu ugled kao častan čovek, ali je bio nepopravljivo indoktriniran, zaslepljen autoritetom SKP(b) i Staljina. Pored Bulatovića u šumu su pošli i organizacioni skretar, šef UDB-e, komandir stanice milicije, poverenik za prosvetu i ostali članovi Biroa sreskog komiteta, ukupno 18 lica. Ova odmetnička, „radikalno

informbirovska grupa bila je za 15 dana likvidirana ili uhvaćena zahvaljujući sinhronizovanoj akciji vojske, milicije i naroda". Na sednici CK KPJ od 28. do 30. januara 1949. godine, posebno je tretiran bjelopoljski slučaj. Ocenjeno je da je „nebudnost prema Bulatoviću" ovome omogućila da sve više „uvlači pojedine ljude u zločin — i on ih je uvukao u zločin". „Jedan broj ljudi sigurno je bio žrtva besomučne, podmukle i besprincipijelne kampanje" protiv partije i njenog rukovodstva, pa je „zato neophodna odlučna akcija prema otvorenim i prikrivenim neprijateljima — informbirovcima".

U slučajevima gde je partija delovala nedovoljno brzo i odlučno protiv pripadnika IB-a u rukovodstvima i van njih, kao u Crnoj Gori, stupila je u akciju UDB-a. U borbi protiv IB-a, kao i u prethodnom periodu borbe protiv ostataka građanskih snaga, emigracije i zapadnih agentura, UDB-a je sticala poziciju neprikosnovene, zaslužne službe, s velikim ovlašćenjima, po prirodi stvari zatvorene od društva, čiji se rad do 1951. nije ni razmatrao na sednicama rukovodstva, koliko se može ustanoviti čitanjem zapisnika Politbiroa CK KPJ i stenografskih materijala plenuma od aprila 1948. godine. UDB-a je, oslonjena na izvanredna ovlašćenja, zahvaljujući odsudnosti trenutka, činjenici da je njom rukovodio i nad njom bdeo Aleksandar Ranković, moćni organizacioni šef CK KPJ, odgovoran za unutrašnje poslove, pravosuđe, kadrove, obaveštajnu službu, uspela natkriliti društvo, pa i Partiju, koncentrisati ogromna ovlašćenja u svojim rukama, te živeti posebnim životom u državi. Preko Rankovića, UDB-a je formalno stajala pod rukovodstvom partije. Tito je kao ratni komandant sjedinjavao u sebi funkcije vrhovnog komandanta, predsednika Vlade FNRJ, generalnog sekretara Partije, držeći u svojim rukama i konce spoljne politike i međunarodnih veza sa stanovišta orijentacije i odlučivanja, iako se za vreme IB-ea na dužnosti ministra inostranih poslova nalazio drugi moćni čovek KPJ Edvard Kardelj, neka vrsta konstruktora političkog sistema. UDB-a se u svojoj delatnosti oslanjala na masovni broj saradnika u državnom, partijskom i društvenom aparatu, jednom rečju u narodu. U tim danima borbe protiv pritiska sa Zapada 1945—1948, rata na dva fronta 1948—1949, otpora agresiji sa Istoka u najraznovrsnijim političko-ekonomskim, psihološko-propagandnim i obaveštajno-agenturnim vidovima Argus-društva, UDB-a je bila „oči i uši" partije i državne vlasti.

KPJ je smogla snage da u ime nove vizije socijalizma javno iznese niz deformacija u sistemu odbrane poretka 1948—1951. godine. Aleksandar Ranković govori o „političkom slepilu“ sudova i UDB-e u smislu njihove sklonosti da običan kriminal — zbog opšte politizacije svega i svačega — pretvaraju u krivična dela (kontrarevolucionarnu delatnost, i si.). Krajnosti su se ponavljale: ako je 1945. bilo opasno dovesti u pitanje Staljinovu nepogrešivost, u uslovima napada IB-a i njegove podrivačke delatnosti za izmenu legalnog poretka, mogle su biti inkrimisane i sklonosti ka ruskoj klasičnoj literaturi, razumljivo na nivou nižih organa vlasti i organa gonjenja. Sudije, pojedinci iz UDB-e i tužilaštva znali su odstranjivati ljude iz života određene sredine iz ličnih, koristoljubivih motiva, i raznih drugih abeiacija, „lokalnog slogaštva“; sudovi su znali potpadati pod uticaj javnog tužioca, organa uprave, partijskih rukovodilaca i organa KPJ. Ranković govori o sporazumevanju tužioca i predsednika suda o presudi. Na plenumu se govorilo o naličju nezavisnosti sudija. Sudovi su se praktično nalazili pod nadzorom UDB-e. Presude su se gradile na priznanju optuženog, dok je odbrana sa svedocima zapostavljana. Ranković navodi kao primer do kog je stepena apsurda doveden rad u pravosuđu kad su neki sudovi smatrali za krivično delo poricanje optuženog na glavnom pretresu priznanja datog u isleđenju. Pritisci na sudije mogli su, kaže se na plenumu, prouzrokovati „pojave nepouzdanosti, straha i moralne labilnosti sudija“. O „priznanju okrivljenog“ kao „glavnom dokazu“ govori i Vladimir Bakarić; pravo je ono „što naredi sreski komitet“; po Bakariću, inače doktoru prava, partija je uticala samo na Vrhovni sud u pitanju specijalnih političkih slučajeva, što radi svaka vlast na svetu. Bakarić je diferencirao ponašanje milicije od „kotara do kotara“, jer se ona u jednom javljala kao „zaštitnik“ a u drugom su građani sticali utisak da su u „okupiranoj zemlji“.

Aleksandar Ranković je, polazeći od postojeće prakse, na plenumu kritikovao UDB-u, smatrajući da su neki njeni postupci bili u raskoraku sa partijskom i državnom linijom, što je nanosilo štetu. Po njemu, UDB-a ne sme da stoji iznad vlasti i zakona već je pozvana da štiti interese narodne zajednice i strogo se pridržava zakona. Ali, u praksi ova strogo centralizovana služba, koju su zapadni krugovi od osnivanja maja 1944. godine (OZN-e) nazivali „političkom policijom“, a emigracija

tražila njeno raspuštanje u brojnim memorandumima koje je upućivala vladama zapadnih zemalja, nametnula se organima pravosuđa kao vrhovni arbitar, odlučujući organ, politički kontrolor, savest poretka, iako su odluke sudova bile zaodnevane u zakonsko ruho, što je u datim uslovima moglo zadovoljavati formu. Dovoljno je navesti podatak iznet na ovom plenumu o pojavi brzopletih hapšenja 1949. godine, jer se pokazalo — puštanjem iz istrage ili posle suđenja — da je 47% hapšenja bilo nezakonito. Neopravdano pokrenuti postupci po republikama izgledaju ovako: Srbija — 40%, Slovenija — 39%, Bosna i Hercegovina — 51%, Makedonija — 36%, Crna Gora — 47%. UDB-a je 1949. godine bila svemoćna, prisvajajući kompetencije drugih nadležnih organa, što je 1951. izazvalo patrijsku kritiku. UDB-a je izvršila 23% hapšenja, vodeći istragu zaneamarujući upravne organe unutrašnjih poslova. Isleđenja su tekla mimo zakonskih rokova, a unutrašnja uprava, opet, nije prijavljivala hapšenja tužilaštvu. Sudije su često razrešavane voljom lokalnih rukovodilaca. Javni tužioci su znali izdavati telefonske ili telegrafske direktive za masovno konfiskovanje imovine „žitara" (to jest obveznika u otkupu). Uvrezila se psihologija da se odgovornost pred zakonom odnosi samo na nepartijce. Ljudi su hapšeni i na osnovu usmenih naloga. Donošena su nezakonita interna uputstva i drugi propisi. Administrativno kažnjavanje je vršeno i na osnovu blanko rešenja izdatih administrativnim službenicima.

Novi talas antibirokratizma doveo je do preispitivanja i vlastitog iskustva, koje nije moglo zaobići ni pravosudne ustanove. Ideja socijalističke demokratije nije se mirila sa birokratskim voluntarizmom. Nova uloga Narodnog fronta Jugoslavije, jačanje pozicije lokalne samouprave, radnički saveći u preduzećima nisu prihvatili raniji način života i rada. Normalizacija odnosa sa zapadnim državama imala je, bar posredno, uticaja i na obraćanje više pažnje na unutrašnje slobode i demokratski stil rada. Podvrgavaju se kritici ustanove koje su preuzete iz SSSR-a ili su ličile na sovjetske. Neke stare ustanove su se zadržavale, menjajući samo sadržaj, a nove uvodile ili „rehabilitovale", kao advokatura. Rukovodstvo je poticalo promene „odozgo", zavisno od procene uslova, odnosa snaga, korisnosti po razvoj sistema i od međunarodnih okolnosti. Za jedne, ovo je moglo biti „doziranje", ali za one vaspitane u

drugoj školi rada, strepelo se od promena koje ugrožavaju socijalizam. Pored snaga koje su se izjasnile za Informbiro, javljao se i otpor u partiji od strane onih koji su zadržali stari način mišljenja i dogmatizovanu svest. Otpori su imali izvore i u nerazvijenoj civilizacijskoj osnovi kojoj su pogodovala provera rešenja, umesto otiskivanja u novo i nepoznato.

O malom autoritetu sudova govori da su radili u „kafanama i prčvarnicama“, „isteruju se neke kazandžije iz radnji i namešta sud“ (Božidar Maslarić), ili kako kazuje Duro Pucar: „Naši ljudi u miliciji još su primitivni. . . Ali, kada možete naći na stotine sudija koji imaju 3 ili 4 razreda osnovne škole, onda milicajac pogotovo nema mogućnosti da sprovede zakonitost.“ Sudije su bile bez pravne spreme, iako se pogotovu od njih, jer se radilo o vremenu opšte ideologizacije, tražilo da prihvate marksizam i ideološke stavove partije; kritikovana su tzv. nasledena pravna shvatanja kod dela sudijskih kadrova; onima bez pravne spreme pripisivalo se da su bili pasivni ili nosioci opštih „revolucionarnih stavova“.

Advokatura je bila malobrojna, zapostavljena i s neznatnim autoritetom. Po recima Josipa Hrnčevića, ona je bila dobro „očišćena“ od „protivnarodnih i korupcionaških koruptivnih elemenata“. Uprava je pokazivala tendenciju da postane sama sebi sudija, to jest da se odvoji od kontrole svog rada. Kardelj je potcenjivanje sudstva izvodio iz prve revolucionarne etape u kojoj je revolucionarni duh prožimao celokupni aparat. Težište je umesto na sud stavljeno na Javno tužilaštvo, ustanovu koja je, po njemu, mehanički preuzeta od Rusa. Instituciju tužilaštva ocenjivao je kao najidealniju za birokratski sistem, tako reći kao organ NKVD-a. A to znači da je vlada zadržavala kontrolu nad zakonitošću, tumačeći često šta je ljudsko pravo, a šta nije.

S plenumom o kojem je reč trebalo je da nastupi prelom u odnosu na pravosuđe što je zapravo činilo sastavni deo velikog zaokreta koji je tekao u celom društvu, kao rezultat sukoba sa Informbiroom i raspleta na osnovu iskustva revolucije, izvornih dela klasika, kritike birokratskog centralizma. Kardelj promenu definiše u tom smislu da smo do sada bili pristalice „grubog političkog nasilja“, a sada smo napravili „čitav preokret u pravu“. Sudije su bile bez autoriteta („poslednja rupa na svirali“), a „socijalistička pravda“ se pitala „šta će nam sud uopšte“. „Ali, bili bismo iluzionisti“, kaže on, „kada bismo

tražili potpuno nezavisne sudove." No, smatrao je za imperativ da se u budućnosti spreči da svaki lokalni organ utiče na njih (intervencije partijskih komiteta, javnog tužioca, UDB-e). Utvrđeno je da nisu u dovoljnoj meri obezbeđena prava građana da sami pokreću postupak protiv nezakonitih akata koja su vredala njihova prava. Naglašen je značaj advokature kao ustanove koja zastupa građane, preduzeća i organizacije, i pruža im pravnu pomoć.

Za vreme masovne kolektivizacije proglašene januara 1949, na Drugom plenumu CK KPJ i u toku borbe za otkup poljoprivrednih proizvoda, dolazilo je do izrazitog neraspoloženja seljaka, primene prinudinih mera, manifestacija otpora, vrenja na selu i nasilnih mera protiv seljaka koji nisu izvršili obaveze. Te pojave nisu naučno ispitane, ali globalni podaci sa plenuma 1951, govore o njihovoj raširenosti, masovnosti, intenzitetu sukoba, reakciji vlasti. Godine 1950, bilo je doneto 91.024 krivičnih presuda i preko 300.000 građana kažnjeno zbog prekršaja, i to najsitnijih. R. Čolaković je na osnovu čitanja žalbi ustanovio da se u 80% slučajeva radilo o povredi zakona. Pojava nije bila lokalizovana na jedan srez već karakteristična za celu Jugoslaviju. Praksa je proticala u znaku primene drastičnih mera o kojima su na najvišem partijskom rukovodstvu (Drugom i Trećem plenumu CK KPJ) saopštavali najodgovorniji rukovodioci. Jovan Veselinov je na Trećem plenumu CK KPJ 30. decembra 1949. govorio o „politici raskulačenja" i „totalnoj konfiskaciji" seljaka, iako je svima bilo jasno da seljak ne raspolaže zaduženim količinama. Glavno je bilo izvršiti plan, pa ma i po cenu pritiska („šamaranje", „vučenje za brkove", „hapšenja članova sreskih komiteta"). Tito je u reagovanju na izlaganje Veselinova pominjao i „stavljanje pištolja u usta". Žita nije bilo, a partija je zahtevala da se ono nabavi. Jovan Veselinov je na plenumu, prema Svetozaru Vukmanoviću, kvalifikovao ovu politiku kao „pravi rat" sa seljacima. On je „očiju punih suza" isticao da je na hiljade seljaka uhapšeno i osuđeno. „Ima i mrtvih. Ljudi sekirama brane malo žita što je rodilo. Imma tu i kulaka, ali to su većinom naši ljudi! U narodnooslobodilačkoj borbi bili su na našoj strani, a sada su postali neprijatelji! Ne zbog toga što su kulaci, nego zato što je određen previsok otkup. Naši aktivisti koji isteruju otkup, odvojili su se od naroda. To su oni isti ljudi koji su bili u toku rata najpopularniji; sada su postali najomrznuti-

ji." Rodoljub Čolaković je negodovao protiv mera otkupne politike u Semberiji februara 1950. Prema Čolakoviću, „bilo je svašta", pri čemu misli na prinudne mere i „masovne tuče". Tito je ovu protivurečnu situaciju svodio — parafrazirajući Kidriča — na stanje na selu („teško mi je da dam jer nemam" — Kidrič), a na drugoj strani se tražilo „daj čim više". Tito nije uopštavao „pojedinačne samovolje, smatrajući „da od nas gore ide krivica". „Ali, oni kadrovi koji dolje rade, a koje sam ja najviše krivio, zapravo su najmanje krivi. Jer, oni kad dobiju nalog odozgo, izviše ga pa makar glava odletjela. A i letjele su glave. Ljudi su na terenu gubili živote oko tog otkupa. Mi to sebi moramo otvoreno priznati." Međutim, smatrao je da se otkupom vrši „dalja socijalizacija i izgradnja socijalizma u našoj zemlji, da prehranjujemo naše stanovništvo". Maja 1950. pobunili su se seljaci u Cazinskoj krajini. Delegacije seljaka iz smederevskog kraja uzaludno su pokušavale da dođu i postave pitanje otkupa pred Narodnu skupštinu FNRJ. Na Trećem plenumu CK KPJ Vladimir Bakarić je povodom Titove primedbe „da je u nekim krajevima prilikom otkupa bilo i žrtava", navodio da je u Slavoniji u sukobima palo oko 50 glava.

Partija se suočavala sa „zapanjujućim nepoznavanjem zakona i uredaba", „očiglednim nepravdama" i „sporošću pravosuđa". Kardelj na plenumu iznosi da su hapšenja „prosto strašna". U Bosni je 51% uhapšenih pušteno bez kazne. Zanimljiva su Kardeljeva razmišljanja nad ovom pojavom sa stanovišta efekta kazne: „... Ako suviše olako hapsimo, kazna prestaje biti strah za ljude (i) na taj način postaje sastavni deo svakodnevnog života, kao na primer gripe ili neke povrede, zatvor prestaje da bude sramota, nema nikakvog dejstva. Ja mislim da bi trebalo podići smisao kazne, da zatvor postane strah za ljude..." Za Milovana Đilasa otkup je bio „forma nepravednih ekonomskih odnosa", koju moraju pratiti nasilne mere; Boris Kidrič je izvor nezakonitosti nalazio u dotadašnjem privrednom sistemu i oštroj „nategnutoj borbi za petogodišnju izgradnju": „Greške su neizbežne u našoj gigantskoj borbi za izgradnju zemlje i opstanak." Reagujući na navedene primere iz Bosne, Tito je isticao da je takvih slučajeva bilo i u Vojvodini, „i to nevjerovatnih slučajeva, da sam se ja za kosu hvatao i pitao šta je to s našim ljudima, jesu li oni neprijatelji ili su izašli iz takta usljed prenapornog rada". Za nepravilne postupke u Semberiji govorio je da su „strašna stvar". „U

Istri", kaže Tito, „mase se javljale za optiranje, iako nisu bili Italijani, jer su im bili dozlogrdili postupci ljudi na terenu". „Žita nije bilo, a vlast je tražila da ga seljaci ni iz čega stvore."

Za pitanje kolektivizacije, karakterističan je Treći plenum, jer se na socijalizaciju poljoprivrede počelo gledati daleko trezvenije. Na tom plenumu KPJ je dala korektive za sprovedenu politiku, a sagledani su i otpori seljaštva. Kidrič je smatrao da je kulak opasan i dalje, ali da je ipak „stegnut". Izričito je isticao da nam nisu potrebne zadruge koje traže državnu pomoć, koje su pasivne, jer se one stvaraju zbog socijalističke rekonstrukcije poljoprivrede a ne iz larpurlartizma. KPJ je tada vršila i odlučan preokret na radnu snagu iz tzv. pasivnih krajeva. Godine 1948, kada je Jugoslavija oskudevala u radnoj snazi, ovu su obezbedile brigade Narodnog fronta i „spasle plan" po Kidriču, u vreme kada nije isporučena mehanizacija sa Istoka. Plenum je tražio da se ne seju iluzije kod seljaka da SRZ rešavaju pitanje ishrane i penzija. Nije bilo pitanje broja zadruga već da li one rade kao „socijalistička gazdinstva". KPJ je postajala svesna da se seljaci ne smeju oterati u protivnički tabor.

CK KPJ je novembra 1951. doneo Uputstvo o putevima socijalističkog preobražaja sela, podvlačeći značaj razvijanja opšteg zemljoradničkog zadrugarstva s raznim oblicima zadružne svojine (ekonomije, stočarske farme, zanatske radionice) i održavanja rentabilnih zadruga.

Masovna kolektivizacija, sa nastavljajanjem otkupa, tekla je u okviru najtežeg pritiska IB-a na nezavisnost Jugoslavije, pri kojem se nisu birali metodi od najprljavije propagande do ekonomske blokade i političkih provokacija. Ove dve administrativne mere ostvarivane su i u uslovima otpora sela ovim merama, a na drugoj strani oskudice hrane i strahovite suše 1950. godine. Država je morala nabaviti hranu sa sela, jer drugih izvora nije bilo, ne obazirući se na metode. Najviše rukovodstvo je insistiralo na političkim merama, ali su nadvlađivale mere prinude. Rukovodstvo je o stanju „na terenu" bilo podrobno upoznato, samo što po njegovoj oceni nije bilo drugog izlaza sem nastavljajanja administrativnog otkupa. Između prinudnog otkupa i slobodnog snabdevanja žitom na tržištu nije moglo biti nikakvog kolebanja u odnosu na prvu meru zato što se druga mera jednostavno nije ni postavljala kao alternativa.